

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДО СУСПІЛЬНО КОРИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті здійснено аналіз напрямів позаурочної діяльності з виховання відповідальності молодших підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах. Розкрито сутність і особливості виховання відповідальності молодших підлітків у процесі суспільно корисної діяльності. Розглянуто зміст заходів, які сприяють здійсненню відповідальних вчинків та засвоєнню норм моральної поведінки. Автором запропонована тематика колективних творчих справ для стимулювання вчинкової активності молодших підлітків.

Ключові слова: виховання відповідальності, молодші підлітки, загальноосвітні школи-інтернати, суспільно корисна діяльність, вчинкова активність.

Моральне виховання школярів — одна з актуальних проблем шкільної освіти. Сучасному суспільству потрібні люди, готові самостійно приймати рішення в ситуаціях вибору та брати відповідальність за наслідки своєї діяльності. Відповідальність визначає спрямованість діяльності та поведінки особистості, характер її вчинків, є показником соціальної зрілості.

Проблема виховання відповідальності складна і багатоаспектна. Її досліджували К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, Л. Дементій, Ж. Завадська, К. Муздибаєв, В. Мясичев, С. Рубінштейн, Н. Скорбіліна, В. Тугарінов, В. Хрущ та інші.

Умови для виховання відповідальності школярів на практиці висвітлені в педагогічних системах А. Макаренка, В. Сухомлинського, у працях М. Левківського, Л. Рувинського, В. Маралова, В. Сітарова.

Але, незважаючи на ряд праць, які стосуються окремих аспектів проблеми виховання відповідальності особистості, такий її аспект, як виховання відповідальності в молодших підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах спеціально не досліджувався.

Мета статті — розкрити сутність і особливості виховання відповідальності молодших підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів у процесі суспільно корисної діяльності.

Для перевірки і зміцнення переконань школярам необхідна соціально визнана діяльність, яка повинна: обов'язково бути цікавою та важливою; вимагати напруження волі (та разом із

тим мати позитивний ефект для кожного школяра); бути вільною, тобто забезпечувати учневі можливість реалізуватися у ній, випробувати всі свої здібності та виявити можливості; передбачати альтернативу: вчинити «за совістю» чи проти своїх поглядів.

Для того, щоб зробити суспільно корисну діяльність учнів виховною й ефективною, педагогам необхідно дотримуватись основних вимог:

- створити гуманне розвиваюче середовище життєдіяльності учнів;
- налагодити відносини співробітництва, співтворчості, співучасті всіх учасників педагогічного процесу;
- надати молодшому підлітку свободу вибору і зміни діяльності;
- здійснювати індивідуальний підхід до вихованців, підібрати таку діяльність для кожного індивіда, в якій він буде успішним;
- стимулювати соціально-педагогічні спроби учня, підтримати його бажання випробувати себе в різних видах діяльності;
- організовувати ситуації успіху з наступною позитивною оцінкою педагога й учнів;
- розвинути впевненість молодшого підлітка, його самоповагу, самоствердження, творчі здібності.

Розвиток і формування особистості, у тому числі й засвоєння моральних знань, відбувається лише в процесі власної активної морально-пізнавальної діяльності. Будь-яка спроба вихователя закласти у дитину певний обсяг знань, обминаючи її власну діяльність, підриває основи морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей. Моральні знання є результатом морально-пізнавальної діяльності учнів, у якій розкривається об'єктивна цінність і сутність досліджуваних моральних явищ. Тому в школі-інтернаті виховну роботу з формування етичних знань учнів не можна зводити лише до моральної освіти, пояснення моральних вимог і правил. Така робота повинна мати характер організованої активної творчої морально-пізнавальної діяльності, яка б забезпечувала свідоме засвоєння школярами моральних знань і прагнення дотримуватись їх у житті.

Під час дослідно-експериментальної роботи групова суспільно корисна діяльність будувалась на діалогічній взаємодії зі школярами, прийнятті спільних рішень і відповідальності

за них. Її метою було розроблення та прийняття організаційних рішень, визначення їхнього ціннісного змісту. Результатом групової моральної діяльності стала спільна розробка класними керівниками і школярами плану виховних заходів і справ класу, різноманітні змагання між класами, творчі ігри, шефська допомога, захист честі школи-інтернату на олімпіадах, конкурсах, спортивних змаганнях та ін.

Дослідження засвідчило, що особистісно значуща моральна діяльність відповідає інтересам і потребам школярів, формуючи у них звички до моральних дій. Із цією метою педагогічними колективами експериментальних шкіл-інтернатів були обрані такі напрями позаурочної виховної роботи:

- благодійна діяльність (виготовлення подарунків та привітань зі святами для ветеранів, учителів-пенсіонерів, самотніх людей);
- шефська робота (виготовлення іграшок, організація вільного часу та дозвілля молодших школярів);
- екологічна діяльність (покращення навколишнього середовища, прибирання території школи-інтернату; акції, спрямовані на збереження зелених насаджень і весняних лісових квітів).

Для реалізації цих напрямів було вжито різноманітних заходів. Практична діяльність допомогла вихованцям на власному досвіді переконатись у необхідності здійснення відповідальних вчинків.

Учні 5-6 класів експериментальних шкіл-інтернатів брали посильну участь в акції «Школа-інтернат – наш рідний дім»: облаштовували територію, приводили у порядок дитячі та спортивні майданчики, висадили дерева та кущі. Така діяльність допомогла молодшим підліткам відчутти власну необхідність у колективній діяльності, залученість у моральну взаємодію, відчутти довіру колективу та відповідальність за загальну справу, бажання бути корисним.

Більшість традиційних заходів позаурочної діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів була спрямована на передачу школярам готового соціального досвіду. І хоча такі форми мають залишатися в системі виховання, проте вони дещо обмежують активну діяльність членів колективу. Значно ефективнішими були колективні творчі справи.

Колективна творча справа (КТС) – це вияв життєво-практичної соціальної турботи про поліпшення загального життя учнів. Це сукупність певних дій на загальну користь і радість.

В її плануванні, підготовці, проведенні, обговоренні беруть участь усі члени колективу. Крім того, на кожній стадії її здійснення всі вихованці разом з вихователем мали змогу проявити свої творчі можливості в пошуку засобів, методів, прийомів, які забезпечували успіх.

Колективні творчі справи стали важливим фактором розв'язання виховних завдань:

1. Виховні завдання, які ставилися педагогами, у процесі колективних творчих справ розв'язувалися таким чином: члени колективу визначали ці завдання і вони ставали для них відповідальними вимогами до самих себе.

2. У процесі колективних творчих справ одночасно розв'язувалося багато виховних завдань морального, фізичного, трудового, розумового, естетичного аспектів.

3. Колективні творчі справи розвивали в єдності три сторони особистості: пізнавально-світоглядну (знання, переконання, погляди, ідеали), емоційно-вольову (почуття, прагнення, інтереси, потреби), дійову (уміння, навички, здібності, риси характеру).

4. Участь вихованців у підготовці й проведенні колективних творчих справ якнайкраще сприяла їх залученню до активної суспільно корисної діяльності, а отже, створювала оптимальні умови для оволодіння соціальним досвідом.

Колективні творчі справи різняться між собою передусім пізнавально-практичною спрямованістю на розвиток кожної особистості зокрема і творчого колективу загалом. Вирізняють такі групи КТС:

1. Суспільно-політичні КТС (певні свята: «Вільна Україна», «Слава борцям за свободу і незалежність України», «Пам'ятники визволителям від фашизму в нашому місті, мікрорайоні» та інше).

2. Трудові КТС (трудові десанти, трудові атаки, такі операції, як «Наш парк», «Квіти прикрашають життя» тощо).

3. Пізнавальні КТС (розповіді-естафети, вікторини, ребуси-загадки, мандрівки за географічними картами, мандрівки «Наш край», «Історія рідної мови», «Гетьмани України», захист читацьких формулярів та інше).

4. Художньо-естетичні КТС (відзначення обрядових свят Івана Купайла, веснянок, свята «Пісня українська», «Ми співаємо й танцюємо», «Рідна мама моя», «Естафета улюблених занять», «Захист книги», «Наша творчість», «Фантастичні проекти» тощо).

5. Спортивно-оздоровчі КТС («Весела спартакіада», «Цікавий туристський похід», «Спартакіада народних ігор» та інше).

Процес виховання відповідальності як особової характерологічної властивості молодших підлітків доцільно здійснювати на основі особистісно-діяльнісного підходу, сутність якого полягає у визнанні суспільно корисної діяльності основою духовно-практичного засвоєння ними громадських норм і завдань, усвідомленні відповідальності та накопиченні досвіду відповідальної поведінки; здійсненні цілісного впливу на когнітивну, емоційно-мотиваційну і поведінково-діялісну сфери життєдіяльності учнів; індивідуалізації виховного процесу в системі формування відповідальності молодших підлітків.

В основі ціннісних позицій молодших підлітків лежать почуття власної самоцінності, неповторності та індивідуальності. Процес оволодіння моральними нормами у них супроводжується виробленням індивідуальних правил, ідеалів, цінностей. Цінності, організовані в систему, виступають детермінантами моральної діяльності. Лише засвоївши вищі людські цінності, особистість може свідомо приймати рішення щодо моральної регуляції власної поведінки. Регулюючи поведінку молодших підлітків, моральність слугує основою вихованості, її найсуттєвішим показником. Серед критеріїв моральної вихованості виділяють такі, як міра вимогливості до себе та інших людей, наявність гуманістичних рис у характері й поведінці, рівень розвитку відповідальності, честі, совісті тощо.

Розвинений дитячий колектив становить собою необхідну умову самоствердження особистості, зміцнення її відповідальності. Такий колектив має ознаки: спільність мети діяльності й адекватність її мотивів, характер спілкування, взаємодопомога, спільне прагнення до моральних цінностей. Діяльність, спрямована на вирішення моральних завдань і створення умов для творчості та самостійності, стала як основою формування шкільного колективу, так і виявленням відповідальності кожного його члена.

У такій діяльності учні виконували окремі частини загального завдання; значущі цілі мали як соціальний, так і особистісний зміст; забезпечувалась рівноправна, ініціативно-творча позиція кожного учня (від планування справ до оцінки її результатів); забезпечувалась спрямованість на користь іншим людям.

Ми врахували всі ці особливості побудови суспільно корисної діяльності, які можливі в умовах діалогічної природи процесу виховання, на високому рівні від мети до результату. Школярі цього разу виступали провідниками моральності. Це накладало відбиток і на самих учнів. Більшість молодших підлітків вже не могла дозволити собі порушувати ті моральні норми та принципи, які визнала. Цей педагогічний засіб був комплексним, здійснював вплив на розвиток відповідальності загалом. Але рефлексія використання цього засобу мала переважно теоретичний характер і вимагала експериментальної перевірки. Так виникла ідея випуску шкільної газети, в якій школярі розповідали про свої відповідальні вчинки, досягнення, реальні справи, що відбулися в школі-інтернаті, класі, а також у житті учнів.

Наступний етап виховного процесу був спрямований на аналіз діяльності колективу. Цікавою формою аналізу й оцінки діяльності учнівських колективів експериментальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів стала прес-конференція «Як ми виконуємо закони співдружності?», в якій брали участь учні 5-6 класів. Школярі підготували доповіді, роботу координував учитель етики. У своїх виступах учні розповідали про свої успіхи та невдачі, як вони виконують закони співдружності, планують подальше життя, оцінили свою діяльність. Так народився план удосконалення життя колективу. Вироблена система оцінки особистості та колективу допомогла підліткам зрозуміти, що справжня людина відчуває відповідальність не тільки за себе і турбується не тільки про власну честь і гідність, але й про честь та гідність іншої людини, про честь колективу.

Засвоєння особистістю норм соціальної поведінки і відповідальності було б неможливе без застосування негативного стимулювання, особливо в ставленні до відхиленої поведінки (педагогіка вимог, заборон, примусу). Тому під час виховання відповідальності використовувався оптимально-особистісний підхід, який становить собою доцільне поєднання позитивного й негативного стимулювання — «золоту середину». Більшість дітей, які виховуються в школі-інтернаті, із сімей, які мали негативний вплив на дітей і не справлялись з їх вихованням. Несприятливе сімейне оточення формує такі негативні особистісні якості, як конфліктність, агресивність, уразливість до впливу кримінальної субкультури, стійкі шкідливі звички.

Одним із видів суспільної, морально-пізнавальної діяльності учнів є самоврядування учнів. Відповідаючи за частини свого колективу, працюючи в органах самоврядування, виконуючи доручення вихователя і товаришів, молодші підлітки розвивали моральну відповідальність і риси характеру, які утворили певну цілісність образу «Я-суспільне».

Самоврядування — специфічна організація колективної діяльності, метою якої є саморозвиток особистості. Воно виникло у виховній системі експериментальних шкіл-інтернатів для забезпечення єдності цілей, завдань, принципів, змісту форм і методів. Педагоги й учні створювали норми, закони, правила, які діяли у колективі. Таким чином окреслювалися кордони відповідальності й свободи.

Робота самоврядування в експериментальних загальноосвітніх школах-інтернатах проводилася за такими напрямками:

- підготовка справ за допомогою спеціально створеної ради;
- робота ініціативних груп;
- дотримання алгоритму: колективне цілепокладання — колективне планування — колективна підготовка — колективне проведення — аналіз і оцінювання;
- зміна лідерів та традиційних доручень між мікроколективами;
- п'ять «само»: самоорганізація, самостійність, самовиховання, самокерівництво, самоконтроль.

Самоорганізація передбачала гнучкість у реалізації організаторських функцій, стійкий вплив активу на колектив для успішного вирішення організаційних завдань. Самокерівництво мало за мету залучення найбільшої кількості членів колективу до вирішення управлінських проблем, систематичну роботу з управління новими сферами діяльності. Самоконтроль означав постійний самоаналіз органами самоуправління своєї діяльності та на основі цього пошук ефективних шляхів вирішення управлінських завдань.

Прищеплення навичок самоуправління, вільного вибору і відповідальності дало змогу розвинути в молодших підлітків бажання брати участь у суспільному житті школи-інтернату, відповідати за свої вчинки.

Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать, що значно підвищився інтерес молодших підлітків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до участі в позаурочній діяльності суспільно корисної спрямованості, розвинулися уміння порів-

нювати, аналізувати й узагальнювати відповідальні вчинки інших і власні, бачити їхній моральний зміст та оцінювати його, що стимулювало вчинкову активність.

Проблема виховання відповідальності молодших підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах вимагає подальшого детального та різнопланового дослідження. Перспективним вважаємо підвищення ефективності післядипломної педагогічної освіти з цієї проблеми.

Література

1. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія / Любов Вікторівна Канішевська. — К.: ХмДНП, 2011. — 368 с.
2. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. — М.: Наука, 1983. — 240 с.
3. Савчин М. В. Психология відповідальної поведінки: монографія / М. В. Савчин. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. — 280 с.
4. Скорбилина Н. И. Психологические условия формирования ответственности школьников / Н. И. Скорбилина. — М.: Наука, 1987. — С. 48-49.

В статье осуществлен анализ направленный внеурочной деятельности по воспитанию ответственности младших подростков в общеобразовательных школах-интернатах. Раскрыты сущность и особенности воспитания ответственности у младших подростков в процессе общественно-полезной деятельности. Рассмотрено содержание мероприятий, способствующих осуществлению ответственных поступков и усвоению норм нравственного поведения. Автором предложена тематика коллективных творческих дел для стимулирования активности в поступках младших подростков.

Ключевые слова: воспитание ответственности, младшие подростки, общеобразовательные школы-интернаты, общественно-полезная деятельность.

A. A. Yatselenko

Involving Younger Adolescents from Secondary Boarding Schools in Socially Useful Activities as a Condition of Responsibility Education

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

This article analyzes the extracurricular activities directions in education of responsibility among younger adolescents of secondary boarding schools.

The essence and characteristics of education of responsibility of younger teenagers in the process of socially useful activities are described in this paper. The activity is proved to be beneficial for society if based on dialogic interaction with students, joint decision-making and responsibility for it.

The content of the measures aimed at facilitating younger teenager's responsible deeds, learning of norms of moral behavior and acquirement of social experience is represented.

The directions and specificity of self-government organization among pupils from boarding schools are defined.

The author proposes topics for collective creative actions of stimulating activity of younger adolescents and demonstrating their creative possibilities. In the process of collective creative activities, many educational tasks, including moral, physical, and human, intellectual, aesthetic ones, are solved. Public benefit activity helps younger teenagers to gain their own experience and convinces of the necessity to be responsible for their deeds.

Keywords: *education of responsibility, younger adolescents, secondary boarding schools, socially useful activity, moral behavior.*

References

1. Kanishevska, L. V. (2011). Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti [Education of social maturity of boarding school senior students in out-of-class activity]. Kyiv: HmCNP.
2. Muzdybaev, K. (1983). Psikhologiiia otvetstvennosti [Psychology of responsibility]. Moscow: Nauka.
3. Savchyn, M. V. (2008). Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky [Psychology of responsible behavior]. Ivano-Frankivsk: Misto NV.
4. Skorbilina, N. Y. (1987). Psikhologicheskie usloviiia formirovaniia otvetstvennosti shkolnykov [Psychological conditions for formation of schoolchildren's responsibility]. Moscow: Nauka.